MARKAZIY OSIYODA XANAFIYA MAZHABINING IJTIMOIY-AXLOQIY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI

Namangan davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar fakulteti xorijiy til va
adabiyoti yo‘nalishi talabasi
Badriyeva Oydinoy
obadriyeva@gmail.com
Ilmiy rahbar:
Axmadjonova Muazzam Islomjanovna
Namangan davlat pegagogika instituti
o‘qituvchisi
Muazzamaxmadjanova70@gmail.com
+998508826575

Annotatsiya: Ushbu maqola Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy va ma’naviy qiyofasini shakllantirishda Hanafiy mazhabining tutgan o‘rni hamda uning jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-axloqiy ahamiyatiga bag‘ishlanadi. Tadqiqotda mazkur hududda Islom huquqshunosligi (fiqh) maktabining rivoji nafaqat diniy qarashlar, balki adolat, bag‘rikenglik va inson huquqlari kabi umuminsoniy qadriyatlar tizimini yaratgani ochib berilgan. Xususan, buyuk faqih Burhonuddin Marg‘inoniyning o‘lmas merosi va uning "al-Hidoya" asari misolida islom huquqining oilaviy munosabatlar, mulk daxlsizligi va sud adolati borasidagi tamoyillari tahlil qilinadi. Muallif Hanafiy mazhabining amaliy hayotga moslashuvchanligi bugungi kunda ham jamiyatdagi barqarorlik va axloqiy muvozanatni saqlashda muhim poydevor bo‘lib xizmat qilishini asoslab beradi.

Tayanch so‘zlar: Hanafiy mazhabi, Burhonuddin Marg‘inoniy, al-Hidoya, Movarounnahr, islom huquqi, ijtimoiy adolat, axloqiy mezonlar, ma’naviy meros.

Abstract: This article examines the significance of the Hanafi school of law in shaping the cultural and spiritual identity of Central Asian peoples, focusing on its socio-ethical role in societal development. The study highlights how the development of Islamic jurisprudence (fiqh) in this region established a comprehensive system of universal values, including justice, tolerance, and human rights. Special emphasis is placed on the immortal legacy of the great jurist Burhanuddin al-Marghinani, analyzing the principles of family relations, the sanctity of property, and judicial fairness through his magnum opus, "al-Hidayah." The author concludes that the practical adaptability of the Hanafi school continues to serve as a vital foundation for maintaining social stability and ethical balance in the contemporary era.

Keywords: Hanafi school, Burhanuddin al-Marghinani, al-Hidayah, Movarounnahr, Islamic law, social justice, ethical standards, spiritual heritage.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению роли Ханафитского мазхаба в формировании культурного и духовного облика народов Центральной Азии, а также его социально-этическому значению в развитии общества. В исследовании раскрывается, как развитие школы исламского права (фикх) в данном регионе способствовало созданию системы общечеловеческих ценностей, таких как справедливость, веротерпимость и права человека. Особое внимание уделяется бесценному наследию великого правоведа Бурхануддина Маргинани, в частности, его труду «аль-Хидая», на примере которого анализируются принципы семейных отношений, неприкосновенности собственности и судебной справедливости. Автор обосновывает, что практическая гибкость Ханафитского мазхаба и сегодня остается важным фундаментом для поддержания стабильности и морального равновесия в обществе.

Ключевые слова: Ханафитский мазхаб, Бурхануддин Маргинани, аль-Хидая,

Мавераннахр, исламское право, социальная справедливость, этические нормы, духовное наследие.

Islom dini Markaziy Osiyo hududiga kirib kelishi bilan bu zamin jahon tamaddunining eng yirik ilmiy va ma’naviy markazlaridan biriga aylandi. Movarounnahr tuprog‘idan yetishib chiqqan yuzlab muhaddislar, mufassirlar va ayniqsa, faqihlar islom dunyosining intellektual poydevorini mustahkamladilar. Bu davrda shakllangan ilmiy muhit nafaqat diniy aqidalarni o‘rganish, balki jamiyatning kundalik hayotini tartibga soluvchi huquqiy va axloqiy tizimni yaratishga xizmat qildi. Ushbu tizimning markazida esa Hanafiy mazhabi turar edi.

Movarounnahr zaminida Hanafiy mazhabining qaror topishi va tizimlashishi shunchaki diniy jarayon emas, balki mintaqaning o‘ziga xos ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy ehtiyojlaridan kelib chiqqan intellektual inqilob edi. Islom huquqshunosligi (fiqh) tarixiga nazar tashlasak, Kufa va Bag‘dodda tamal toshi qo‘yilgan hanafiy ta’limoti aynan Movarounnahrda o‘zining eng pishgan va mukammal shakliga kelganini ko‘ramiz.Movarounnahr faqihlari Abu Hanifaning metodologiyasini quruq ko‘chirmachilik (taqlid) bilan qabul qilmadilar. Aksincha, ular bu ta’limotni hududning qadimiy madaniy qatlamlari, mahalliy savdo an’analari va dehqonchilik turmushi bilan uyg‘unlashtirdilar. Buxoro va Samarqand kabi shaharlar "fiqh poytaxtlari"ga aylanib, bu yerda o‘ziga xos "Movarounnahr fiqh uslubi" shakllandi.Bu maktabning asosiy yutug‘i — "ray" (aql va mantiq) hamda "istihson" (manfaatli yechimni afzal ko‘rish) tamoyillarini hayotiy muammolarga tatbiq etish bo‘ldi. Movarounnahr olimlari shariat matnlari va hayot voqeasini bir-biriga qarshi qo‘ymasdan, ularning o‘rtasidan oqilona yo‘l topdilar.Movarounnahrda fiqh ilmi faqat kitoblarda qolib ketmadi, u jamiyatning ichki tartibini ushlab turuvchi asosiy mexanizmga aylandi. Sud (qozilik) tizimi aynan Hanafiy mazhabi qoidalari asosida yuritilishi tufayli odamlar o‘rtasida o‘zaro ishonch va ijtimoiy adolat qaror topdi.Fiqh

bu yerda axloq va huquqning sintezi edi. Masalan, qarzdorlik, qo‘shnichilik yoki oilaviy munosabatlarda faqihlar shunchaki quruq jazoni emas, balki insoniy munosabatlarni tiklashni maqsad qilgan huquqiy yechimlarni taklif etdilar. Shu sababli ham, XII-XIII asrlarda Movarounnahr islom olamining huquqiy "standart"larini belgilab beruvchi markazga aylandi va bu yerda yozilgan asarlar, masalan, "al-Hidoya" bugungi kunda ham dunyo madrasalarida asosiy qo‘llanma bo‘lib qolmoqda.Movarounnahr hanafiy maktabi islom huquqini hayotdan uzilib qolgan diniy dogmalardan qutqarib, uni tirik, rivojlanuvchan va inson manfaatlariga xizmat qiladigan mukammal tizimga aylantirdi.

Hanafiy mazhabi o‘zining ratsionalligi, bag‘rikengligi va mahalliy shart-sharoitlarga moslashuvchanligi bilan mintaqa xalqlari hayotiga chuqur singib ketdi. Bu jarayonda Burhonuddin Marg‘inoniy kabi ulug‘ allomalarning xizmatlari beqiyosdir. Ularning asarlari asrlar osha madrasa va universitetlarda asosiy darslik sifatida o‘qitib kelinishi ham ushbu merosning hayotiyligidan dalolat beradi.Burhonuddin Marg‘inoniy Movarounnahr huquqshunoslik maktabining eng yuksak cho‘qqisidir. U Rishton, Marg‘ilon, Buxoro va Samarqand kabi ilmiy markazlarda tahsil olib, o‘z davrining yetuk allomalari — Abu Hafs an-Nasafiy va boshqalardan dars oldi. Uning ilmiy faoliyati faqat nazariya bilan cheklanib qolmay, jamiyatning huquqiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan edi.Allomaning "al-Hidoya" asari islom dunyosida "huquqshunoslar quyoshi" deb e’tirof etiladi. Bu asar o‘zigacha bo‘lgan barcha murakkab huquqiy masalalarni tizimlashtirib, sodda va mantiqiy yechimlarni taqdim etdi. "Hidoya"da nafaqat ibodat masalalari, balki insonlararo ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, savdo-sotiq, oila-nikoh huquqi hamda davlat boshqaruvi prinsiplari mukammal ishlab chiqilgan.

Hanafiy mazhabining Markaziy Osiyo xalqlari hayot tarzi va ma’naviy-axloqiy qiyofasini belgilab berishdagi xizmati nihoyatda keng qamrovli bo‘lib, u shunchaki

diniy aqidalar to‘plami emas, balki jamiyatni o‘zaro uyg‘unlikda ushlab turuvchi hayotiy nizomga aylandi. Ushbu mazhabning hayotiyligi, eng avvalo, Burhonuddin Marg‘inoniy kabi ulug‘ mutafakkirlarning sa’y-harakatlari bilan shaxsiy mulk daxlsizligi va iqtisodiy adolat tamoyillarining huquqiy jihatdan qat’iy muhrlab qo‘yilganida yaqqol namoyon bo‘ladi. Davlat bilan oddiy fuqaro o‘rtasidagi moliyaviy aloqalarning aniq mezonlar asosida tartibga solinishi odamlarda ertangi kunga ishonch uyg‘otib, halol mehnat va tadbirkorlik rivoji uchun xavfsiz hamda barqaror muhitni vujudga keltirdi.Iqtisodiy mustahkamlik, o‘z navbatida, jamiyatning asosi bo‘lmish oila poydevorini ham baquvvat qildi. Hanafiy fiqhiga oid normalarda, xususan, oilaviy munosabatlarda ayollarning huquqiy va ijtimoiy muhofazasiga ustuvor ahamiyat qaratilgani oiladagi ma’naviy muhitning sog‘lomlashishiga va nizolarning adolatli yechim topishiga xizmat qildi. Shu bilan birga, "al-Hidoya" asarida o‘zining mukammal ifodasini topgan sud (qozilik) tizimi jamiyatda qonun ustuvorligi madaniyatini shakllantirishda bosh mezon bo‘ldi. Sud jarayonlarining ochiqligi, guvohlik berish mas’uliyati va beriladigan jazolarning sodir etilgan qilmishga har jihatdan mutanosibligi odamlarning adolat tantanasiga bo‘lgan e’tiqodini mustahkamladi.Mazkur huquqiy maktabning eng o‘ziga xos va eng katta yutug‘i shundaki, u qotib qolgan qoliplardan qochgan holda, mahalliy xalqlarning asriy qadriyatlari va ezgu urf-odatlarini (urf) huquq manbai sifatida e’tirof etdi. Aynan hanafiy mazhabiga xos bo‘lgan bunday kengfe’llik, bag‘rikenglik va hayotiy moslashuvchanlik islomiy tamoyillarning mahalliy madaniyat bilan qorishib ketishiga yo‘l ochdi. Natijada mintaqamizda asrlar davomida barqaror, tolerant va turli qarashlarga nisbatan ehtiromli bo‘lgan o‘ziga xos ijtimoiy muhit qaror topdi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, Hanafiy mazhabining Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi poydevoriga aylanishi shunchaki diniy tanlov emas, balki mintaqaning o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy va huquqiy qiyofasini belgilab bergan tarixiy zarurat edi.

Movarounnahr zaminida shakllangan bu noyob maktab Islom huquqini hayotdan uzilib qolgan quruq qoliplardan qutqarib, uni bevosita inson manfaatlariga xizmat qiladigan, tirik va rivojlanuvchan tizimga aylantira oldi. Burhonuddin Marg‘inoniy kabi ulkan tafakkur sohiblarining xizmati shundaki, ular Islom madaniyatini nafaqat nazariy jihatdan boyitdilar, balki uni kundalik turmushning eng chigal masalalariga oqilona javob bera oladigan darajaga ko‘tardilar.Alloma tomonidan tizimlashtirilgan huquqiy normalar inson qadr-qimmati, xususiy mulk daxlsizligi va ijtimoiy adolat tamoyillari ustiga qurilgani bois, oradan qariyb ming yil o‘tsa-da, o‘zining hayotiyligi va dolzarbligini zarracha yo‘qotgani yo‘q. Bu meros Markaziy Osiyo xalqlarining davlatchilik tajribasi, sud-huquq madaniyati va o‘zaro ijtimoiy munosabatlari uchun ma’naviy-huquqiy tayanch vazifasini o‘tab kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Marg‘inoniyning ilmiy xazinasini bugungi davr talablari asosida qayta tadqiq etish shunchaki tarixiy izlanish emas, balki milliy o‘zlikni anglashning ajralmas qismidir.Ushbu bebaho merosni yosh avlod ongiga tizimli singdirish jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, har xil yot va yuzaki g‘oyalarga nisbatan mustahkam ma’naviy immunitetni shakllantirishda bosh omil bo‘lib xizmat qiladi. Zero, Hanafiy mazhabining bag‘rikenglik, mo‘tadillik va aql-idrokka tayanish kabi g‘oyalari bugungi globallashuv sharoitida ham jamiyat barqarorligini asrashda eng ishonchli mayoq bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1) Marg‘inoniy, Burhonuddin. *Al-Hidoya: Sharh Bidoyat al-Mubtadiy*. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2001.
2) Saidov A.X. *Burhonuddin Marg‘inoniy — buyuk huquqshunos*. Toshkent: Adolat, 1997.
3) Abdulhay al-Lankoviy. *Al-Favoid al-bahiya fi tarajim al-hanafiya*. Qohira, 1324 h.

4) Muminov A. *Movarounnahrda hanafiy fiqhi tarixi*. Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2013.
5) Ziyoev H. *Ma'naviyatimizning buyuk siymolari*. Toshkent: Sharq, 1999.
6) *O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
7) Muminov, A. *Hanafi makhsab v istorii Sredney Azii*. Tashkent: Shark, 2013.
8) Xayruddin, S. *Movarounnahr fiqh maktabi va uning islom sivilizatsiyasidagi o'rni*. Toshkent: O'zbekiston, 2018.